

Péczei József könyvtáráról. PÉCZELI József (1750—1792) komáromi protestáns prédikátor és író neve szerepelt már a XVIII. század magyar könyv- és könyvtártörténetével foglalkozó tanulmányokban.¹ Az eddigi kutatások különösen a „lesekabinetek” magyarországi történetében játszott szerepét értékelték. Kevesebb szó esett terjedelmes magánkönyvtáráról. E könyvtár 1793-ban kiadott katalógusának alapján² GULYÁS Pál vetett először futó pillantást a komáromi „nagy-fényű Hazafi” könyvespolcaira.³ Az ő rövid tájékoztatásának szintjén maradt meg SZARVASI Margit is, XVIII. századi magánkönyvtáraink történetét szintétikus igénnyel feldolgozó könyvében.⁴ A különböző magánkönyvtárakat elsősorban az összegyűjtött könyvanyag mennyisége és méginkább: *múzeális becse* szerint értékelték, s így természetes, hogy a kor terjedelmes és sok ritkaságot tartalmazó püspöki és főúri könyvtárai mellett háttérbe szorult, súlytalanná vált a komáromi paplak 1437 kötetből álló, szerényebb anyagi értékű bibliotékája.

Kétségtelen, hogy a gazdag gyűjtemények alapozzák meg „nagy nemzeti kincseinket, később nyilvánossá váló közkönyvtárainkat.”⁵ Ugyanakkor azonban a könyvek *felhalmozásának* ténye önmagában — különösen vonatkozik ez az általános kultúrtörténeti értékű kódexek és egyháztörténeti művek gyűjtésére — még a könyv *társadalmi funkciójának* csak *hosszabb távon* való érvényesülését szolgálja. Tudjuk viszont, hogy a kor literátus embereinek felfokozott — és nagyrészt már az új, felvilágosult eszmények által irányított — könyvigényével, az olvasás, a művelődés társadalmi szerepének felfedezésével és propagálásával szemben könyvkereskedelmünk elmaradott,⁶ tiszavirágéletű „lesekabinet”-jeink hatásköre szűkös,⁷ a revízió általában erős,⁸ — „Közbibliothékák pedig épen azon munkákat nem bírták, melyeket az idők leginkább kívántanak.”⁹ Az ilyen — a kor igényeinek már nem megfelelő — viszonyok között a magánkönyvtár anyaga is tölthetett (és töltött is) be *közvetlen*, a.kor haladó intellektuális életét segítő társadalmi funkciót: lehetett — szűkebb vagy tágabb körben, változatos utakonmódokon — „közhasznú” intézmény. A kor „jó” irodalmát egyes — elsősorban a megfelelő anyagi eszközökkel és összeköttetésekkel rendelkező — haladó gondolkodású gyűjtők nemcsak felhalmozzák, de oly módon tárolják, hogy annak viszonylagos (a módra nézve néha: speciális) hozzáférhetősége van. Köztudomású, hogy RÁDAY Gedeon bibliotékájának nemcsak a tulajdonos, de KAZINCZY, FÖLDI János, VERSEGHY Ferenc is hasznát vették. A tüzes nemzeti érzésű és franciás műveltségű ORCZY familia könyvtárában pedig a náluk nevelésközdő BATSÁNYI művelhette magát, s a szintén jelentős gyűjteménnyel rendelkező, II. LIPÓT rendőrsége szerint „très dangereux” SZTÁRAY Mihálynál pedig a MARTINOVICS-féle mozgalom egyik vezetője és vértanúja, a ROUSSEAU *Contrat social*-ját fordító SZENTMARJAY állt szolgálatban. A tények kényszerítettek: XVIII. századi magánkönyvtáraink értékelésekor figyelembe kell és lehet venni azt a szempontot is, hogy az illető magángyűjtemény *mennyiben játszott aktív szerepet a kor egyre inkább pezsgő, progresszív irányú kulturális életében.*

¹ Vö. SZEMZŐ Piroska: *A magyar kölcsonkönyvtárak kezdetei.* Magy. Könyvszle. 1939. 165—175. l. LÉCES Károly: *A pesti magyar olvasókabinet megalapítása és könyv-állománya.* Magy. Könyvszle. 1959. 345—355. l. és BIRÓ Ferenc: *A XVIII. századvégéi magyar lesekabinetek történetéhez.* Magy. Könyvszle. 1961. 81—83. l.

² *Catalogus librorum . . . Josephi Péczeli.* Posonii. 1793.

³ *Egy XVIII. századi magyar író könyvtáráról.* Magy. Könyvszle. 1901. 220—221. l.

⁴ *Magánkönyvtáraink a XVIII. században.* Bp. 1939. 96. l.

⁵ SZARVASI: *i. m.* 11 l.

⁶ Vö. GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században.* Bp. 1917.

⁷ LÉCES: *i. m.*

⁸ BARANYAI Zoltán: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon.* (XVIII. század.) Bp. 1920. 62—68. l.

⁹ KAZINCZY Ferenc: *A Rádayak.* Magyar Pantheon. Bp. é. n. 26. l.

A magánkönyvtár társadalmilag hasznossá válására példa PÉCZELI gyűjteményének szereplése is. Miért?

PÉCZELI bibliotékája — katalógusa szerint teljesen, de valójában is túlnyomórészt — idegen nyelvű művekből állt. S ha e katalógust kézbentartva vizsgáljuk az író ránk maradt, rövid ideig tartó működéséhez képest igen nagy terjedelmű és jobbára fordításokból álló életművét,¹⁰ akkor úgy tűnik, hogy szinte szünet nélkül végzett fordítói munkájával megközelített egy saját maga előtt talán nem is tudatosodott eredményt: könyvtárának közvetett nyilvánosságát. A korábban könyvespolcaihoz rögzített szellemi energiák elszabadultak: művek, ismertetések és kompilációk formájában járultak hozzá a kor tudatának alakításához.

Milyen jellegű művek váltak így módon „hozzáférhetővé” PÉCZELI könyvtárából az 1780-as évek Magyarországon?

Saját könyvespolcáról emelte le VOLTAIRE műveit (*Oeuvres de Voltaire* — 1765. Ang. 19.),¹¹ hogy a kor magyarjai előtt rendkívül népszerű fordításait elkészítse a *Zayre*, *Méropé*, *Tancrède* és *Alzír* c. tragédiákból. Ugyancsak itt találta meg a vallási toleranciáért vívott harc legerősebb szellemi fegyverét, az *Henriade* c. eposzt is. S hogy ennek hőse, a felvilágosult fejedelem ideáinak megtestesítője különösképpen kedves volt neki — és hogy a hazai olvasó előtt is kedvessé akarta tenni — erről a fordítás *L'Esprit de Henri IV* (Paris 1773. Ch.) alapján írott bő bevezetése tanúskodik. Eredetinek nevezhető *Haszonnal mulattató Mesék* címen írott munkájának teljes címében maga mondja, hogy ezt „rész szerént Esopusból” (*Fables Aesop*. by John Ogilby. London 1675. Ch.) vette, s a hozzákapcsolt *A haza szeretetéről s a jó hazafiak kötelességeiről folytatott levelezés Philopatros és Commodus között* tulajdonképpen II. FRIGYES *Lettres sur l'amour de la Patrie* (Amst. 1760. Ch.) c. művéből „fordítottatott és bővítettett”. Könyvtárában — s ugyanakkor legnépszerűbb fordításai sorában — találhatjuk az angol szentimentalizmus Európa-szerte kedvelt két írójának: YOUNGnak és HERVEY-nek műveit is: „*Yung's Noctes, et alia opera*, Gallice” (Amst. 1773. Ang. 4.), illetve „*Medit. Hervey*” (Párizs 1771. G.).

Az 1780-as évek végén, a nemesi ellenállás megerősödése által kibontakozó, de nem csupán nemesi jellegű „felbuzdulás” ideje alatt még több könyve kerül a könyvespolcra az íróasztalra. 1789 közepén megindul ugyanis a *Mindenes Gyűjtemény* c. vegyes-tartalmú folyóirata, amelyet zömmel a könyvtárában meglevő művekre alapozódó fordítások, ismertetések, kompilációk töltenek meg. Bibliotékájának egy viszonylagosabb közhasznúságot pedig az biztosít, hogy éppen a *Mindenes Gyűjtemény* nyel kapcsolatban egy kis kör, a Komáromi Tudós Társaság szerveződik köréje és természetesen az általuk is írott folyóirat legfontosabb forrása: a könyvtár köré.

A kor politikus hangulata politikus műveket is kívánt. PÉCZELI könyvtárában államelméleti érdekű munka is volt: feltehetőleg a saját könyvtárából ismerteti BURLAMAGUI „genevai tanítónak”, a természetjog egyik teoretikusának munkáját, a *Principe du Droit Naturel*-t, valamint de RÉAL *La Science du Gouvernement* c. értekezését.

Nem idevágó feladat lenne nyomon követni a kompilált cikkek forrásait; érződik ezeken az írásokon a 3—4 elolvasott könyv nyújtotta bő anyag tudás. Nagyon sokszor saját maga nevezi meg forrásait.

A *Mindenes Gyűjtemény* ben található utalások szerint tovább akarta folytatni a bibliotékájában levő, idegen nyelvű szépirodalmi művek fordítás útján való közzétételét is: „Racinnek minden munkáját” (*Oeuvres de Racine* Paris 1779. Ch. 3.), „Homérius

¹⁰ PÉCZELI életéről ld. PÉCZELI József *Meséi*. Kiadta és életrajzzal ellátta TAKÁCS Sándor. Bp. (1887.) GULYÁS Pál: *Id. Péczeli József élete és jellemzése*. Bp. 1902.

¹¹ A zárójelbe tett jelzések az idézett művek *Catalogus librorum*-beli impressumai.

Iliását" (*L'Iliade Traduction Nouvelle*. Paris 1776. Ang. 2.) „Milton El-veszett Paraditsomát" (*Milton Paradise Lost et Paradise Regained*. etc. London 1731. Ch. 2.) készül „munkába venni". Tervezi — egyebek mellett — a kor magyarjai előtt különösen rokonszenves „*Eléments d'Histoire Générale* p. Millot" (Paris 1772. Ch. 9.) fordításának elkészítését.

1790 után a nemesi ellenállás nyilvánvaló kudarca, a reakció egyre nagyobb ereje, valamint PÉCZELI egyre gyengülő egészségi állapota (amibe belejátszik a túlfeszített munka is: 1790-ben tizenkét, jórészt fordított műve jelent meg a *Mindenes Gyűjteményt* nem számítva!) törést okoz írói fejlődésében: könyvtára anyagából most már elsősorban a vallásos műveket veszi kézbe. „*La Theol. de la Bible*" (Hagae 1752. Ch. 2.) és a „*Histoire du Peuple d'Israel* par Maizonnet" (Dortrecht. 1778. SG. 5.) fordítása mellett *Erköltői Prédikációin* dolgozik. Ez a műve elsősorban a XVIII. század svájci — könyvtára anyagában bőségesen szereplő — Sermons-jai alapján készült kompiláció.

Mindent összevetve: a vázlatos tájékoztatás alapján is világos, hogy PÉCZELI, anyagában a kor színvonalán álló könyvtára nem szorult be a komáromi lelkészlakás falai közé. Azokhoz a XVIII. századvégi magánkönyvtárakhoz tartozik, amelyek — valamilyen módon — a haladás irányába terelték koruk szellemi erővonalait. RÁDAY, az ORCZYAK, SZTÁRAY, TELEKI Sámuel és SZÉCHÉNYI Ferenc és ezek mellett PÉCZELI könyvtára *ebből a nézőpontból* feltétlenül nagyobb súlyú, mint ESZTERHÁZY Károly vagy BATHYÁNYI Ignác óriási értékű gyűjteménye, de ugyanakkor fontosabb az olyan magánkönyvtárnál is, amelyikben megvan ugyan a francia felvilágosodás írójának majd minden műve, de az az élettől elzárva, az angolpark közepén álló magányos kastélyban pihen.¹²

PÉCZELI magánkönyvtára kialakulásának története — amit a meglévő adatok birtokában csak körvonalazni tudunk — nem pusztán filológiai érdekes. Terjedelmesebb magánkönyvtár összegyűjtése ebben a korban ugyanis elsősorban a megfelelő anyagi eszközökkel és összeköttetésekkel rendelkező főembereknek sikerült; szegényebb sorsú, kismemes vagy állami alkalmazásban levő írónk (minden igényük ellenére) *zömükben* nem rendelkeztek nagyobb bibliotékával.¹³ PÉCZELI könyvtára — szegényebb író könyvtára, aki — természetesen áldozatos munkával — speciális helyzetének kihasználásával gyűjthette azt össze.

Debreceni tanulóévei (1766—1778) során 1773. június 18-ától 1776. május 9-ig a kollégium könyvtárában dolgozik — hatodmagával, SINAI Miklós irányítása alatt — mint könyvtárőr.¹⁴ Ez a foglalkozás már csak mélyítette a kisdíák kora óta szorgalmasan tanuló, könyveket bújó fiatalemberben az igényt az állandó könyvközelségre, s így adandó alkalommal a kedvet egy-egy könyv megvásárlására.

A külföldi „akadémiákra való kimenetel" a magasabb képzésre vágyó hazai protestáns diákok körében már tradícióvá vált a század 70-es éveire. PÉCZELI 28 éves, amikor az Európát járó „peregrinus" diákok sorába lép. 1778 májusában kezdődő és 1783 őszén befejezett tanulmányútja során *genfi* tartózkodása nyújt — a könyvközelség igényének elmélyítésén, a könyveket illető érdeklődésének minőségi változásán túl — elsősorban lehetőséget magánkönyvtára alapjainak megvetésére. Egy másik, szintén Helvéciát járó magyar, TELEKI Sámuel maga utal bibliotékája katalógusának előszavában arra, hogy itt ébredt fel benne a „jeles" könyvek megszerzésének vágya és hogy sok

¹² ECKHARDT Sándor: *Az aradi közművelődési palota francia könyvei*. Bp. 1917.

¹³ Jellemző, hogy SZARVASI: *i. m.* 95—96. l. PÉCZELI kívül csak három író könyvtáráról tud szólni: KISFALUDY Sándoréról, FALUDI Ferencéról és BATSÁNYI Jánoséról.

¹⁴ DÉZSI Lajos: *Adalékok a Debreceni Református Kollégiumi könyvtár történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1902. 116—122. l. PÉCZELI-ről: 122. l.

könyvét itt is vásárolta meg.¹⁵ A személyes mozzanatokban szűkölködő PÉCZELI-írárok nem tesznek ilyen jellegű említést, de ottani életének rendelkezésünkre álló tényeiből kikövetkeztethetjük a debreceni eredetű törekvés elmélyülését.

Alig fejezi be tanulmányait 1781 tavaszán a genfi akadémián, már hívják is haza Nagykőrösrre prédikátornak. Ezt azzal utasítja vissza, hogy — tanulmányait folytatandó — tovább akar utazni Hollandiába. 1781. augusztus 4-én azonban BLAZSEK Mihály, a RÁDAY Gedeon által pártfogolt szlovák származású diák — aki PÉCZELI genfi tartózkodása idején a lausanne-i egyetem hallgatója volt — a következőket írja haza mecénásának:

„Quant à moi jusqu'à présent j'ai cru, que je pourrais faire avec Mr. Péczeli mon voyage en Hollande, mais quoiqu'il se soit excusé auprès de Kőrösois sur ce, qu'il vouloit aller en Hollande, il a pris à présent la resolution de rester à Genève, chez le Bibliothecier, pour lui aider dans la Bibliotheque publique, celui ci lui promet le logis et la table et on lui a fait esperer, que dans une année ou deux il obtiendra une regence dans une Classe pour enseigner les enfans.”¹⁶

Lemond tehát hollandiai útjáról — a levélből úgy tűnik — hosszabb időre. Kétségtelenül megkedvelte a svájci életformát; a gazdag és független polgári állam, amely a „Republika libera nevet méltán bírja”, elkápráztatta a debreceni diákot. Nyilvánvalóan vonzza az állás is, hiszen több — nevelői alkalmazásra vonatkozó — ajánlatot mellőzve marad a „bibliothecier” mellett. Nem marad azonban végleges ez az elhatározása sem, mert nemsokkal ezután újabb ajánlatot kap: Horace Benedict de SAUSSURE, a XVIII. századvég híres svájci tudósa, a „philosophie experimentale” professzora hívja meg házához nevelőnek. SAUSSURE jó véleménnyel van az akkor már kitűnő (szinte magasztaló hangú) bizonyítványokkal rendelkező diákról, de VARJAS Jánoshoz, a debreceni professzorhoz és atyai pártfogóhoz írott kérőleveléből nemcsak ezt, hanem ajánlatának — PÉCZELI előtt nyilván jól ismert — előnyeit is megtudjuk:

„...s'il vouloit passer cette année avec moi, de lui donner moi-même des instructions sur les sciences dans lesquelles je puis avoir quelque superiorité sur lui, comme Histoire Naturelle et la Physique. Possédant moi-même une bibliothéque et des collections assez nombreuses dans ces differens genres, je lui fis sentir qu'il trouverait chez moi des grandes facilités...”¹⁷

A könyvtár közellétének szempontja — úgy látszik — mindig fontos szempont volt állásai megválasztásában. Debrecenben talán valamelyik jövedelmező vidéki parókiáról mondott le, Genfben minden mást (hollandiai tanulmányutat, a korban nagyon előnyösnek nevezhető nagykőrösi ajánlatot, egyéb meghívásokat) mellőzve választotta a „Bibliothèque publique”-et. A könyvközelségnek — itt már érezhetően a *felvilágosodás* tudományos könyvanyagát tartalmazó könyvtár közellétének igénye okozza végül azt, hogy SAUSSURE ajánlata mellett döntött. És még valami: a század egyik nagy tudósával való személyes kapcsolata, a professzor előtte megnyitott könyvtárának csalogató képén túl bizonyára itt van először alkalma arra, hogy megvesse későbbi, az idézett katalógusban felvázolt könyvtárának alapjait. Megelőzően is vásárolhatott már könyvet, de a kevés pénzű, legfeljebb a debreceni városi tanács segélyezésében, valamint (VARJAS által) a kollégiumi alapítványból részesülő diáknak most, a teljes ellátást biztosító nevelősködés és az ambícióit megértő és támogató SAUSSURE mellett lehetett először ténylegesen elég anyagi eszköze a Debrecentől világnézetileg már inkább elszakadt, az új-at mohón felszívó intellektusát kielégítő könyvek vásárlására.

¹⁵ DEZSÉNYI Béla: *Magyarország és Svájc*. Bp. 1946. 73. l.

¹⁶ BLAZSEK levelét közli BARANYAI (i. m. 112. l.).

¹⁷ *Péczei József levelezése*. MTA. Kézirattára. 148, 4-r. (Magyar Irodalmi Levelezések.) Továbbiakban: PLEV. SAUSSURE levele VARJASHOZ. Kelt. nélkül.

Így utazott 1782 őszén következő állomáshelyére: a hollandiai Utrechtbe. Itt, a XVIII. század egyik leggazdagabb kapitalista nagyhatalmának központjában további tanulmányai alatt már kedvezőbb anyagi viszonyok között élt. Részesült a *Stipendium Bernardinum* elnevezésű alapítványban; 1783 májusában — mindössze 3 hónappal hazautazása előtt — vette fel az egyévre járó 300 forintot:¹⁸ anyagilag nem volt tehát akadály a könyvgyűjtés folytatásának. Szempontunkból továbbá fontos még az a tény is, hogy megismerkedett — valószínűleg SAUSSURE ajánlólevelének segítségével — Van TUYLL VAN SERVOOSKERKEN professzorral, s a már 33 éves magyar diák szorosabb, baráti kapcsolatba kerül vele és családjával. Érdekes bizonyítéka ennek SERVOOSKERKENÉNEK a már Komáromban élő PÉCZELIhez intézett levele, amely — közeli ismerőst megilletően — családias hangulatú és sok közös (köztük angliai) ismerős utólagos sorsáról tájékoztatja a komáromi prédikátort.¹⁹ Ez a jómódú holland familia és ismerősi kör is segítette — a most már anyagilag is szabadabban lélegző — PÉCZELI könyvvásárló terveit. Utólagosan ezt az igazolhatja, hogy a már Magyarországon élő PÉCZELI után is küldenek könyvet, amint ezt az idézett levél, illetve közvetlenebb továbbítójának, a szintén közös ismerős I. van der EENNEK Bécsből hozzá írott sorai tanúsítják.²⁰

SERVOOSKERKENÉK is invitálják nevelőnek, de ezt PÉCZELI már nem fogadja el; engedve a komáromiak egyre sürgetőbb leveleinek, 1783 őszén hazatér. MADARI Jánosnak, a komáromi református egyház kurátorának terjedelmes, PÉCZELI mielőbbi és zavartalan berendezkedésében igyekvő levelében esik szó a „Tiszteletes Ur” most már hazahozandó könyveiről is. Megtudjuk — a hazaszállítás jellemző módján túl — még azt, hogy PÉCZELI a „Genevában” vásárolt könyveket (nyilván már tekintélyes számuk miatt) nem vitte magával Hollandiába, hanem csak Utrechtből való hazaindulásakor küldette Bécsbe.

„...Mind ezeknek a motívumoknak öszvekapcsolt erejek szerint kérjük továbbra is T. Uramat nagy buzgósággal, hogy azon időre, amidőn maga könyveinek Genevából Bécsbe való érkezését reméli, maga is kedves személye szerint Bécsben lehessen, melyet eleve értésünkre adván, ha szintén ez idő tájtban a Bécsig fuvarozó feleink közül valakinek öreg hajója nem lenne is, expressus emberünket fel fogjuk küldeni, ki is ott veendő fedeles kised hajón T. T. Uramnak jószágát magával T. Urral együtt le fogja hozni.”²¹

Természetesen az, hogy MADARIÉK tudnak és gondoskodnak leendő prédikátoruk könyveiről, közvetetten utal PÉCZELINEK arra az elveszett levelére, amelyben felhívhatta hívei figyelmét könyvei hazaszállításának problémájára.

A hazaérkező — és látható körültekintéssel vigyázott — gyűjtemény azonban nem teljes; bővül még a Komáromban töltött évek (1783—1792) folyamán. Huszonegy 1783-ban — tehát hazaérkezése után — kiadott könyvet említ a katalógus: ezeket csak hazatérése után szerezhetette be, de bizonyára a korábbi kiadásúak között is van utólagos szerzemény. Ismerőseinek esetleges küldeményeiről már szóltunk, de ezen kívül utalnunk kell itt még egy, a korra általában is jellemző módra.

VARJAS Jánosnak PÉCZELIhez írott leveleiből kiderül, hogy a szoros itthoni kapcsolatokkal rendelkező fiatalember külföldi útja során nem csak sajátmaga számára gondoskodott könyvekről. Debreceni ismerősei — köztük elsősorban legkedvesebb tanára, később apósa: VARJAS — is kérnek tőle ilyenirányú szívességet.²²

¹⁸ SEGESVÁRY Lajos: *Magyar református újak az utrechti egyetemen*. 1636—1836. Debrecen, 1935. 52. l.

¹⁹ PLEV. Van TUYLLNÉ SINGENDONCK levele PÉCZELIhez. Kelt. nélkül.

²⁰ PLEV I. van der EEN PÉCZELIhez. 1786. júl. 9.

²¹ PLEV. MADARI János levele PÉCZELIhez. 1783. jún. 5.

²² PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1779. júl. 24.

A fiatalabbak neki is megtették ezt az — úgy látszik — hagyományos szolgálót: a már komáromi prédikátor PÉCZELIvel közli VARJAS egyik levelében: „... Heidelbergából T. Endrédi, Szaklányi, Kenéz és Gerendai Uraimék írják, hogy hozzák T. Uram könyveit is.”²³

Valószínűleg könyvvállományának szaporodását, illetve minőségi módosulását eredményezhették könyvekkel kapcsolatos üzleti jellegű manipulációi is. A kor főemberei előtt való közkedveltségét, egyéniségének súlyát latbavetve igyekszik vevőt találni a „Debretzenyi Patikárius Kazay Sámuel” hagyatékában levő tekintélyes magánkönyvtárra.²⁴ A közvetítő haszna bizonyára könyvekben realizálódott, hiszen az eladónak — az eladás tényéből következően — a pénz volt a fontosabb.

VARJAS PÉCZELIhez intézett leveleinek néhány részlete arról is árulkodik, hogy PÉCZELI könyvekkel kapcsolatos ügyleteiben nemcsak mint közvetítő és vevő, hanem mint eladó is szerepel:

„... ha a szüretre haza kerülnek mindenk, rendbe szedem a T. Uram könyveit, és meg fogom írni, mi leszen a dolognak vége...”

„P. S. Ha mód esik benne, küldje T. Uram ha vele vagyon a könyvei katalógusát megírva azoknak árokat is. Próbálnánk, ha auction kívül is eladhatnánk valamit benne.”²⁵

„... A könyveket örömet adom ha veszik; de szük'itt az olvasó azoknál, a kiknek szüksége volna reájok...”²⁶

Nem tudhatjuk biztosan: milyen könyveket árulgatott PÉCZELI-től VARJAS. A legvalószínűbbnek az a feltevés látszik, hogy korábban, még debreceni tartózkodása alatt gyűjtött, esetleg otthonról hozott könyveinek igyekszik apósa vevőt találni a vidéki parókiák lakói körében. Ezt az támogatja, hogy PÉCZELI — BESSENYEIhez hasonlóan — hazatérése után teljesen elfordult a hazai litteratúra addigi termékeitől (ízlésváltozását különösen TELEKI Józseffel váltott levelei mutatják), ezeket a műveket pedig elsősorban a vidéki prédikátorok körében lehetett a siker reményével árulni. Újabb szerzeményeitől nyilván nem akart megszabadulni, de ezekre különben is elsősorban ő tudott volna — fróbarátai vagy a vele levelező főurak körében — vevőt találni. Az eladott régi könyvekből befolyt pénz — eredetéből gondolható — valószínűleg állandó könyvtárfejlesztő igényeinek szolgált anyagi lehetőségül.

1792. december 4-én meghal. Özvegye, mielőtt visszaköltözne az apai ház barátai és rokonai körébe, szülővárosába Debrecenbe, — zilált anyagi helyzetének enyhítésére — el akarja adni férje gyűjteményét. Ezért adja ki a *Catalogus librorum*-ot. A gyűjteményt — mint az özvegy levelezéséből kiderül — TELEKI József vásárolta meg.²⁷ PÉCZELI bibliotékája így beolvadt TELEKI könyvtárába, azóta — ezzel együtt — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának része.

Az 1793 tavaszán kiadott *Catalogus librorum* két nagy csoportra bontva sorolja fel PÉCZELI könyveit: külön tárgyalja az ún. *erkölcsi* és külön az *egyéb*, különböző tárgyú műveket. GULYÁS Pál idézett ismertetése a bibliotéka *teológiai* és *világi* műveinek szétválasztását látja az elkülönítésben. Némileg módosítanunk kell ezt az egyébként kézenfekvő megállapítást azért, mert az erkölcsi művek csoportjában több olyan könyvet találhatunk, amelyek igen tág értelmezésben sem teológiai alkotások. Itt említődik pl. Pierre BAYLE *Dictionnaire historique et critique*-je, YOUNG, HERVEY szépirodalmi művei, valamint BONNET-nak, a kor neves svájci természettudósának néhány munkája. Mindez kétségtelenül a könyvtár vegyes (egyházi-világi) jellegén belül a világi oldalt erősíti:

²³ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1784. jún. 22.

²⁴ PLEV. ESZTERHÁZY József levele PÉCZELIhez. 1792. febr. 5.

²⁵ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1783. okt. 21.

²⁶ PLEV. VARJAS János levelei PÉCZELIhez. 1784. júl. 22.

²⁷ PLEV. gróf TELEKI József levelei VARJAS Katalinnak. 1793. jún. 12. és 1794. okt. 25.

áryalataiban, de módosítja a GULYÁS Pál által megállapított arányt a 385 (658 kötet) teológiai és 324 (779 kötet) világi művet tartalmazó rész között.

Az erkölcsi témájúnak nevezett könyvek csoportja a szentírás különböző (általában jegyzetekkel ellátott, kommentált) kiadásain túl döntő mértékben svájci teológusok műveit tartalmazza. Több művel szerepel itt a genfi Benedict PICTET, a következetes kálvini szellem hazánkban már korábról is ismert képviselője, de mellette ott találjuk a XVIII. század svájci racionalista teológusainak írásait is. Csak a jelentősebbeket említve: WERENFELS, TURRETINI, OSTERWALD művei sorakoztak a komáromi prédikátor polcain. Bőségesen szerepelnek még különböző — jórészt a jelentéktelenség homályába sülyedt — teológusok *Sermons*-jai, amelyekről GULYÁS Pál mutatta ki,²⁸ hogy — az említett szerzők műveivel együtt — forrásul szolgáltak PÉCZELINEK hatásos prédikációi elkészítésében.

A *Libri varii generis* címszó alatt szinte áttekinthetetlenül gazdag, sokszínű a könyvanyag. Az első pillantásra a *szépirodalmi* és a *tudományos* művek választhatók szét jelölve a könyvtárgyújtó világi érdeklődésének differenciáltságával még hangsúlyozottabb megletét. Ami a szépirodalmi anyagot illeti: a francia szerzők szerepelnek a legtöbbször. BOILEAU, LA ROCHEFOUCAULD, MOLIÈRE, LAFONTAINE, RACINE, (Thomas és Pierre) CORNEILLE, FÉNELON, MONTESQUIEU, MARMONTEL, CONDILLAC és főleg VOLTAIRE, valamint ROUSSEAU műveinek (sokszor róluk szóló műveknek) meglétéről tájékoztat a katalógus. Az angol irodalmat MILTON, POPE, James THOMSON, RICHARDSON, YOUNG és HERVEY, valamint DEFOE képviselik. Az olasz írók közül TASSO és METASTASIO, a németek közül pedig KLOPSTOCK, KLEIST, RABENER, MILLER, HAGEDORN és főleg (több példányban) GESSNER művei szerepelnek. A klasszikus ókor irodalmából HOMÉROSZ, AESOPUS, LUKÁNOSZ, ARISTOPHANESZ, JUVENALIS, OVIDIUS és TACITUS műveit tartalmazta PÉCZELI bibliotékája.

A könyvtár világi részének zömét a tudományos művek alkották. Érdeklődésének középpontjában — ha a mennyiség árulkodhat erről — a *történelem* állt. Érdekes, hogy általános igényű munka ilyen témájú könyvei között csak kettő van (a már említett MILLOT-n kívül CHEVREAU *Histoire du Monde*-ja (Amst. 1717. G. 8.), a többi — mintegy harminc mű — inkább részletkérdéssel foglalkozik: egy-egy ország történelmével vagy (legtöbbször) annak egy bizonyos periódusával. Ugyancsak PÉCZELI történelmi érdeklődését mutatják az igen nagy számban szereplő memoárok, valamint nagy történelmi egyéniségekről (általában felvilágosult fejedelmekről: Nagy PÉTERRŐL, Nagy FRIGYESRŐL, IV. HENRIKRŐL vagy neves miniszterekről) szóló monografikus igényű könyvei. Történelmi érdeklődésében már benne van a más országok, a világ többi népei iránt megmutatókozó figyelem mozzanata: ugyanennek, a XVIII. századra általában is jellemző szemléletnek az eredménye az *utazásokkal* kapcsolatos irodalom. Tizennégy művet említ itt a katalógus, de kötettségben jóval jelentősebb az arány: több hatkötetes és egy tizenkötetes mű mutatja e témakörnek a bibliotékában betöltött fontos szerepét. A távoli országok izgató képzetének jelenléte erős politikai érzéssel párosulva magyarázza több *államelméleti* érdekű munka jelenlétét: elsősorban Anglia társadalmi berendezkedése izgatja — a katalógusban jelzett két munkán túl a *Mindenes Gyűjtemény* V. és VI. negyedének utalásai a recepcióról is árulkodnak — de találunk Velencéről, Korzikáról, Kínáról stb. szóló műveket is. A nagyvilág felé tárulkozás természetes kísérőjelensége az, hogy sok volt a nyelvkönyv, a szótár a — kortársak szerint hét nyelvet ismerő — komáromi pap dolgozószobájában.

PÉCZELI könyvtára igen gazdag volt *természettudományos* művekben: a nagy számban előkerülő *Dictionnaire*-ekben, *Melanges*-okban, korabeli — elsősorban német —

²⁸ Vö. GULYÁS: *i. m.* 47.

folyóiratokban szinte minden ágazat képviselve van. Külön művekben elsősorban az *orvostudománnyal* (TISSOT), a *biológiával* (BUFFON és FONTENELLE) és a *fizikával* találkozunk, de van néhány *matematikával* foglalkozó műve is. A *filozófia* (LOCKE, LEIBNIZ és az inkább államelméleti érdekű Christian WOLF, valamint a *L'Art de bien-penser* jellegű művek állat képviselve) kötettségében is kevesebb hangsúlyt kap. Meg kell még végezten emlétenünk néhány — kötettségében ugyan kevés, de a *Mindenes Gyűjtemény*-ben igen erősen kiaknázott — munkát, amelyek a *mezőgazdaság* és az *ipar* gyakorlati kérdéseivel, valamint a *kereskedelem* problémáival foglalkoznak.

Végső kérdésként még az vetődik fel, hogy volt-e PÉCZELI bibliotékájában magyar könyv? A katalógus ugyanis PÁPAI-PÁRIZ szótárán, SZVORÉNYI egyháztörténetén és KÉZAI krónikáján kívül magyar szerző által írott munkát nem említ. PÉCZELI életművének néhány ténye azonban arra mutat, hogy rendelkezett magyar könyvekkel is. A *Mindenes Gyűjtemény* — egyebek között — utal ZRINYIRE, ugyancsak PÉCZELI tollából adja Magyarország igen részletes és történelmi kitekintésekkel gazdag földrajzát, ismeret magyar tudományos és szépirodalmi műveket, örvend a hazai litteratúra 20 év alatt tett fejlődésén — mindez nem képzelhető el a kor magyar könyveinek birtoklása nélkül. Miért oly szűkszavú hát a katalógus? Adatok hiányában csak feltevésekre lehetünk utalva. Egyik kézenfekvő magyarázatnak az látszik, hogy a katalógusban — amelyet a férje halálával nehéz anyagi viszonyok közé került özvegy a könyvtár árusításának megkönnyítésére adott ki — nyilván a *legértékesebb*, de ugyanakkor az abban az időben kislí, majd később debreceni professzor, ifj. PÉCZELI József számára a *legkevesebbé* hasznos könyveket sorolta fel. A magyar könyvek a család tulajdonában maradtak, és a későbbi történelemtudósnak szolgáltak első olvasmányul.

BIRÓ FERENC

Neovidensis és Regnum Mortuorum. SZEKERES Margit közleménye¹ óta tudjuk, hogy az *Ephemerides Statistico-Politicae*, amelyet BELNAX György Alajos szerkesztett és adott ki Pozsonyban, már a lap megindulásától, 1804-től fogva egészen 1811-ig a főlap mellékleteként adta olvasóinak a Neuwiedben, majd később Majna-Frankfurtban megjelenő *Gespräche im Reiche der Todten*, avagy közkedvelt nevén *Nájvidi Ujság* latin nyelvű fordítását, mégpedig eleinte *Neovidensis*, később pedig *Regnum Mortuorum* címmel.

A *Neovidensis* 1804—1806-i évfolyama megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, illetve az 1804—1805-i évfolyam a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában is — a *Neovidensis* megváltozott című folytatása, a *Regnum Mortuorum* azonban egészen 1952-ig ismeretlen volt: csupán ekkor bukkant fel, s került az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárába a lap 1809/10 és 1810/11-i, két hiányos évfolyama.

Nemrég, az egri Főegyházmegyei Könyvtár anyagának rendezése közben a *Neovidensis*-nek és a *Regnum Mortuorum*-nak éppen azok az évfolyamai kerültek a kezünkbe, amelyek eddig ismeretlenek voltak, mégpedig a *Neovidensis* 1807, II. félévi számai (a 67. és 95. szám kivételével), a majdnem teljes 1808-i évfolyam (a 10, 72, 98 és 99. szám híjával), továbbá a *Regnum Mortuorum* 1809-i évfolyama (a 64, 80, 82 és 90. szám hiányzik, a 24—53. szám pedig nem jelent meg), s végül az 1810-i évfolyam első fele.²

¹ SZEKERES Margit: *Regnum Mortuorum*. Magy. Könyvszle. 1955. 131—134. l.

² Ezek az évfolyamok eddig is szerepeltek a Főegyházmegyei Könyvtár nyomtatott katalógusában (*Az egri Érsekségi Könyvtár szakszerű címjegyzéke*. Eger, 1893. 642. l.). Talán azért kerültek el a kutatók figyelmét, mivel a katalógus összeállítója — nem ismervén fel e lapok periodika-jellegét — nem a hírlapok és folyóiratok közé, hanem a politikai tudományok osztályába sorolta be őket.

Az előkerült évfolyamok alapján a következőket állapíthatjuk meg:

1. Az eddig *Neovidensisként* számon tartott utánnymat címe tulajdonképpen nem *Neovidensis*, hanem kezdettől fogva *Regnum Mortuorum*. Bár a főlap, az *Ephemerides Statistico-Politicae* többször is *Neovidensis* címen említi melléklapját, s a melléklap homlokán valóban ez a cím (pontosabban: *III. Neovidensis*) szerepel, mégis nyugodtan nevezhetjük *Regnum Mortuorumnak* az egész sorozatot. A lapnak ugyanis nemcsak fejcíme, hanem teljes, egész oldalas címlapja is van. Mindegyik félév (semester) egy-egy ilyen egész oldalas címlappal kezdődik. E szerint a lap teljes és pontos címe a következő: *Regnum Mortuorum. Ephemeris, Continens: Politica Colloquia Mortuorum, Politicas Orationes, Nec Non Secretum Literarum Commercium Vivos Inter, Ac Mortuos. E Germanico Neovidensi fideliter in Latinum versum*. Az egyes félévek első számainak első oldalaként megjelenő címlap az első félévtől az utolsóig végigkíséri a lapot.

2. Az egyes lapszámok homlokán szereplő *III. Neovidensis* cím nem az 1809. augusztus 11-én megjelent 54. számon változott át *Regnum Mortuorummá* (pontosabban: *III. Regnum Mortuorummá*), hanem jóval hamarabb. Már az 1809-i évfolyam legelső száma is ezzel a fejcímmel jelent meg.

3. Hogy mi volt az oka ennek a változásnak, nem tudjuk. Lehet, hogy — mint SZEKERES Margit véli — a *Neovidensis* szó a cenzúra előtt túlságosan kompromittáló volt már ebben az időben, ám az is lehetséges, — s úgy gondoljuk, ez a valószínűbb — hogy a szerkesztő maga is rájött: következtelenség a lapot a félévenként megjelenő főcímlapon *Regnum Mortuorumnak*, az egyes számokon viszont *Neovidensisként* nevezni. Az sem valószínű, hogy a hónapokkal később BELNAY halála miatt bekövetkezett szerkesztő-változásnak bármi köze lett volna ehhez a címcseréhez.

IVÁNYI SÁNDOR

Egressy Gábor fizika-könyve. A *Magy. Könyvszle.* 1961. évi 4. számában megjelent közleményemben foglalkoztam a XVIII. század vége és a XIX. század elejének egyik eléggé népszerű „természettudományos könyvecskéjével”, a SZŐNYI Benjamin átdolgozásában megjelent *Gyermekek Fisikájával*.¹ A könyvecske egyik példánya az OSZK-ban van. E példánynak különböző kezeken át való vándorlását követem nyomon az alábbiakban. A vizsgálódás célja az, hogy possessorokra vonatkozó bejegyzések segítségével megállapítsuk, a könyvet használó nemzedékek egymásutánjában, kikhez jutott el a könyv. Több tulajdonos nevével találkozunk a kis könyv előzők- és címlapján. E nevek közül EGRESSY Gáboré ragadja meg leginkább figyelmünket. A könyvvel már csak egykori tulajdonosának a személye miatt is érdemes foglalkozni.

Az első ismert tulajdonos SZEREMLEI Mihály volt, aki az 1774-ben megjelent könyvnek már 1780-ban birtokában volt. A tintával áthúzott bejegyzés így hangzik: „Ex Libris Michaëlis Szeremlei 1780.” Alatta ugyancsak áthúzva „Sam Szathmari”, a címlap alsó margóján pedig „A Szathmari Samue.” A hátsó könyvtábla belső oldalán „Sam Szathmari m. p.” olvasható. Az előzők lapon nagy betűvel és a SZATHMARIÉTÓL eltérő kézírással: „Ex Libris Gabrielis Egressi Emi 30 Xr Auctionis occasione 1824.” áll. A címlapon két pecsétet találunk az első „Horvát István könyvtárából” a második az OSZK szokásos régi szövegével: „A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárából”.

Az első tulajdonosra valló bejegyzés, SZEREMLEI Mihály nevével ismertet meg bennünket. Ez a SZEREMLEI Mihály valószínűleg azonos az 1742-ben született szini, majd

¹ Néhány adalék a szerzői kézirat és cenzúra viszonyához a XVIII. század végén. *Magy. Könyvszle.* 1961. 4. sz. 489—496. l.

radistyáni református lelkésszel.² A fia, József 1789-ben született, 1812-ben halt meg és a miskolci volt református gimnázium tanára volt.³ SZEREMLEI Mihály a *Gyermekek Fisikája* átdolgozójának, SZŐNYI Benjáminnak kortársa volt. SZŐNYI közhasznúnak gondolt könyvecskéje⁴ több példányát ajándékba küldte ismerőseinek, elsősorban pályatársainak, református papoknak. Lehetséges, hogy SZEREMLEI is ezen a módon jutott hozzá a könyvhöz.

A következő kérdés az, hogy a bejegyzések sorában szereplő SZATHMÁRI Samu közvetlenül az első birtokos után következik-e? SZATHMÁRI Samu a későbbi, 1824-i bejegyzés évében conjugista volt.⁵ Mint már a gimnáziumot kijárt nagyobb diák a kisebb osztályokban tanított mint ún. conjugista, azaz a latin nyelv legkezdetén a deklináción már túljutott kis gimnazistákat tanította a konjugációra.⁶ Ekkoriban EGRESSY Gábor a miskolci gimnázium tanulója volt.⁷ Mivel az ő neve szerepel SZATHMÁRI Samu után, azt kell gondolnunk, hogy EGRESSY miskolci iskolatársától vagy megvette, vagy ajándékba kapta a könyvet. SZATHMÁRI Samu a nevét az első ízben még gyakorlatlan gyerekírással írta be. Kis diák korában juthatott SZEREMLEI Mihály fiatalon elhunyt fiának SZEREMLEI Józsefnek hagyatékából a könyvhöz. EGRESSY Gábor, a nagyobb diák SZATHMÁRITól szerezte meg a könyvet és 1824-ben egyéb könyvei kiadására alkalmával (auctiois occasione) adta el egy ismeretlennek. Azt is megmondhatjuk, hogy mi indította a kortársak véleménye szerint nagy könyvbarát EGRESSYt, hogy könyveitől megváljon. EGRESSY már diákkorában szép könyvtár birtokában volt, anyjának mostohaapja⁸ KOMJÁTHY Ábrahám jogi doktor, porosznyi református lelkész és felsőborsodi esperes könyveket ajándékozott unokájának. KOMJÁTHY tanulmányait a sárospataki főiskolában kitűnően végezvén, 1775-ben a külföldi egyetemekre ment: Bernből Párizsba, majd Brüsszelbe, Utrechtbe és Londonba. 1785-ben jött haza gazdag könyvgyűjteménnyel,

² NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest 1863. X. 687. l.

³ Uo. KOVÁCS Gábor: *A miskolci ev. ref. főgymnasium története*. Miskolcz. 1885. 117. l. szerint SZEREMLEI József 1809—1810-ben humaniorum professzor volt, tehát a felsőbb osztályokban tanított, azonban egy év múlva külföldi egyetemre ment. NAGY Iván szerint meghalt 1812-ben.

⁴ SZEREMLEI Samu: *Szőnyi Benjámín és a hőmezővásárhelyiek 1717—1794*. Bp. 1890. 200. l.

⁵ KOVÁCS Gábor *i. m.* 141. l. 1823—1825-ig. Ekkor átment Sárospatakra felsőbb tanulmányainak folytatására. (UJSZÁSZY Kálmán dr. szíves közlése.) További pályafutása KOVÁCS Gábor *i. m.* 236—237. l.

⁶ KOVÁCS Gábor: *i. m.* 31. l.

⁷ EGRESSY miskolci diákeveit forrásaink különbözőképpen adják. SZIGLIGETI Ede: *Magyar színészek életrajza*. Bp. 1878. 99. l. 1818—1826 közé helyezi EGRESSY miskolci tanulóit. Viszont a *Vasárnapi Ujság* 1862. évfolyamának 289. lapján azt olvaszuk, hogy EGRESSY 1817—1826 között járt Miskolcon iskolába. RAKODCZAY Pál: *Egressy Gábor és kora*. Bp. 1911. 10. l. bizonyosnak tartja, hogy EGRESSY „1816 szeptember havától 1826 februárjáig folytonosan tanulója volt a miskolci gimnáziumnak.” Bár RAKODCZAY forrását nem nevezi meg, de csaknem teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy KOVÁCS Gábortól, a miskolci gimnázium történetírójától szerezte ezt az adatot, akire munkájának e részében valóban többször hivatkozik. EGRESSY maga önéletrajzában (ld. 11. j.) 1818—1826 közé teszi miskolci tanulóit.

⁸ Eddig az irodalomban KOMJÁTHY Ábrahámot minden további nélkül EGRESSY nagyapjának tartották. EGRESSY maga is így emlékezik meg róla. SZABÓ Lajos, aki az EGRESSYk családi történetével foglalkozik, volt szíves közölni egy adatot a putnoki református egyház házassági anyakönyvéből (1806. 261. l.) amelyből kiderül „Nemes Egressy Galambos Pál helybéli prédikátor, Szántón lakott, néhai Ns. Juhász János, ezidőben pedig t. Komjáthy Ábrahám ur mostoha leányával összeeskettek.” Így tehát nyilvánvaló, hogy KOMJÁTHY Ábrahám EGRESSYnek csak mostohanagyapja volt, akit azonban iránta való szeretete miatt igaz nagyapjának tekintett.

amely életében a kétezeren felül szaporodott.⁹ EGRESSY, SZÖNYI Benjámint *Gyermekek Fizikája* című könyvét, a bizonyára értékesebb nagyapai könyvekkel együtt, 1824-ben áruba bocsátotta azért, hogy későbbi művészi pályájának mintegy előjátékeként a színjátszással megismerkedhessék.¹⁰ Miskolcon 1823-ban állandó színház létesült, az első ilyenmű épület hazánkban. „Nem szükséges festenem — mondja EGRESSY — az első benyomást, mit a színház bábajos képei tőnek egy falusi suhanc lelkére akit szerény sorsú szülei spártai szigorral és vallásos érzelmekben neveltek. Röviden ezentúli színházi élményeimet görög és római klasszikusaim, eme legbecesebb kincseim árán szereztem meg, hogy végre magam is utánok költözsem Thália templomába. Mert e klasszikusokat ajándokul kaptam nagyapámtól, Komjáthy Ábrahámától, ki azokat, mint legjobb és legritkább kiadásúakat, akadémikus korában igen drágán szerezte Hollandiában és Belgiumban, hol a svéd követnél sokáig nevelő volt.”¹¹ EGRESSY tehát azért adta el SZÖNYI Benjámint könyvét is 30 krajcárért, hogy a miskolci színházat látogathassa, hol akkoriban a helyárák a következők voltak: „Loge a felső emelethez 2 forint 30. kr. Alól 2 frt. Zárthely 40 kr. Parter 30 kr. Galleria 12 kr.”¹²

Különféle próbálkozások után sem tudunk biztosat mondani arra nézve, hogy kitől származik az a bejegyzés, mely tájékoztat bennünket EGRESSY Gábor szerepléséről a *Gyermekek Fizikája* egykori birtokosai között. HORVÁT István bizonyára csak azért vette meg vagy fogadta el ajándékba az ismeretlen későbbi birtokostól a tudomány szempontjából jelentéktelen könyvecskét, mert szerette volna az összes magyar nyelvű könyveket összegyűjtve látni.¹³

SZÖNYI Benjámint *Gyermekek Fizikája* feltételezhetően az 1840-es évek elején került HORVÁT István könyvei közé. Hét évtizeden keresztül lehetett, különösen a protestáns iskolákban eszköze vagy segédeszköze a tanításnak. EGRESSY és előtte SZATHMÁRI Samu bizonyára fizikai tanulmányaik során vették valamelyes hasznát. A miskolci gimnázium, valamint a többi protestáns iskola is, a retorikai osztály, tehát a voltaképeni gimnáziumi tanfolyam befejezése után közölt bizonyos eléggé színvonalatlan fizikai ismereteket.¹⁴ Ellentétben a katolikus lyceumokkal, a két filozófiai osztály nem előzte meg a teológiai évfolyamokat, hanem azokkal együtt volt elvégezhető. EGRESSY tehát, aki családi hagyományait követve eleinte papnak készült, teológiai tanulmányaival párhuzamosan végezte a filozófia két osztályát is, a fizikát és a logikát.¹⁵ A latin humanista

⁹ *Uj Magyar Athenás*. Bp. 1887. 507. l. *Magyar Kurir*. 1827. február 27. 17. szám. 136. l.

¹⁰ Érdekességként említhetjük meg az esetnek fordítottjaként, hogy EGRESSYnek kortársa és egyik kedves pályatársa, DÉRYNÉ színészi pályája végén értékes könyveit bocsátotta egy alkalommal áruba. Ld. SZOMBATHY László emlékezését: *Emlékalbum a Miskolcon 1823-ban megnyílt első magyarországi közsínház 100 éves jubileumára*. Miskolc, 1923. 80. l. A tanulók önkéntes könyvárverését az iskolai előjáróság is elősegítette és szabályozta, részben az iskolai könyvtár könyvvállományának gyarapítása céljából. SZINNYEI Gerson: *A sárospataki főiskolai könyvtár története*. Sárospatak, 1884. 45—46. l. EGRESSY különben későbbi pályája során nagy könyvbarát volt. Értékes könyvtára azonban, amit a szabadságharc elején a Tudományos Akadémián helyezett el, 1849 májusában Pest bombázása alkalmával, a Trattner ház padlásán elégett. Erről saját maga által készített jegyzék tanúskodik. OSZK Kézirattára. Fol. Hung. 1961. 34—35. v.

¹¹ EGRESSY Gábor *Önéletrajza*. Hölgyfutár. 1860. 152. sz. 1305. l.

¹² *Emlékalbum* ... 101. l.

¹³ ZSILINSZKY Mihály: *Horvát István*. Bp. 1884. 6. 8. l.

¹⁴ KOVÁCS Gábor: *i. m.* 48. l. A miskolci református gimnázium tanterve szerint a 8. és 9. oskolában (encyclopedica prima és secunda) tanulták a fizikát „Kézi professor ur fizikája első részének kihuzása magyarul”; a lyceumi rang elnyerése után (1835) a bölcsészeti tanfolyam harmadik évében tanulták a fizikát. *Uo.* 54. l.

¹⁵ MITROVIC Gyula: *Egressy Gábor*. Budapesti Szle. 1909. 51. l. RAKODCZAY: *i. m.* 10. l.

iskolázás, amely a rendi társadalom utolsó évtizedeit jellemezte,¹⁶ nem sokra becsülte a természettudományok ismeretek tanítását. Csak így érthető, hogy SZŐNYI Benjámint franciából, illetőleg latinból kompilált igen kezdetleges könyvecskéje annyi évtizeden keresztül a már magasabb tanulmányokra készülő tanulóifjúság kezében is megfordulhatott, mint vizsgálódásaink is bizonyítják. Az utolsó possessor, HORVÁT István könyvtárából az út egyenesen vezetett a Nemzeti Múzeum könyvtárába. Halála után örökösei ugyanis könyveit 1852. február 20-án eladták az általa vezetett könyvtárnak.¹⁷

DONÁTH REGINA

Gaál Gábor három levele. 1936 januárban jelent meg a Kommunisták Magyarországi Pártja legális folyóiratának, a *Gondolat*nak első száma. Mint felelős szerkesztő — a közös antifasiszta célok érdekében — kapcsolatot teremttem az akkor már nagymúltú, Cluj-Kolozsváron megjelenő *Korunk* szerkesztőjével.

A *Gondolat* és a *Korunk* együttműködésének dokumentuma az a két fennmaradt levél, amely GAÁL Gábortól, a *Korunk* szerkesztőjétől azokban az időkben érkezett.

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj-Kolozsvár, 1936. április 9.

Kedves Kollegám!

Gratulálok Önnek a *Gondolat* első számához. Bíráló megjegyzésem — ha megengedi — csak az az egy, hogy talán szülesebb értelemben kellene foglalkoznia ún. „magyarságtudományi” kérdésekkel. — Különben irigylem munkatársi gárdáját, a munkatársakhoz való közellétét.

A napokban nevemben felkeresi Méliusz kollégám pár kéréssel.

Kérem küldje lapját rendszeresen a *Korunk* címére.

Nagyon sokszor üdvözlöm
Gaál Gábor

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj-Kolozsvár, 1936. május 7.

Kedves Kollegám!

Mindenekelőtt köszönettel igazolom a *Gondolat* harmadik számának vételét.

Nagyon hálás vagyok Önnek, amiért Méliusz kollégámat olyan szívesen fogadta és hogy kimerítően rendelkezésére állt útbaigazításaival.

A *Gondolat* harmadik számához is csak gratulálni tudok, a jó kéz munkáját látom minden egyes cikkben, de különösen az összeállításban.

Nagyon szívesen hozzájárulok ahhoz, hogy a Méliusz által közvetített értelemben csereviszony alakuljon ki a *Korunk* és a *Gondolat* között bizonyos természetű kéziratokat illetőleg.

Gondoskodtam róla, hogy Méliuszon keresztül minden megjelenő számunkból egy példány eljusson Önhöz. Friss példányon kívül bármelyik régi példány is rendelkezésére áll, ha kívánja.

Amennyiben megteheti, kérem legyen olyan jó a *Gondolat* második számát elküldeni címemre.

Arra kérem még legyen olyan jó az ide mellékelt levelet Gellérinek átadni.

Szeretettel üdvözlöm:
Gaál Gábor

Melléklet.

¹⁶ FINÁCZY Ernő: *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*. Bp. 1896. 63—64. l.; 66. l.

¹⁷ OSZK. Kézirattára Fol. Hung. 1200/1. 161—163. f.

KORUNK
VILÁGNÉZETI ÉS IRODALMI
HAVI SZEMLE

Cluj, 1937. nov. 5.

Kedves Kálmán! ...
 foglaltságom ...
 belső kritikára ...
 alakul. De bizonyára ...
 kell legyen.
 megjelent ...
 talp ...
 bec a ...
 feljűt ...
 be a ...
 nem ...
 azt ...
 a ...
 a ...
 nájak ...
 resti III. Strada Latina 8.
 nagy ...
 dolgozat ...

GAÁL Gábor megbízásából a *Korunk* és a *Gondolat* között — budapesti látogatásai-
 val — MÉLUSZ József töltötte be az összekötő szerepet. MÉLUSZ első alkalommal 1936.
 április 27-ről kelt levéllel jelentkezett a *Gondolat*-nál és a következőkre figyelmeztetett:
 „Lapjuk legújabb száma Romániában még nem jelent meg. „Szép Szó” című bpesti lap
 mindkét száma ideérkezett. Összes könyvkereskedésekben árulják. Követeljük terjesz-
 tőjüktől, hogy küldjön lapot az ország összes könyvesboltjaiba, ahol magyar könyvet,
 lapot tartanak.”

GAÁL Gábor szerkesztői munkásságának és magyarországi kapcsolatainak dokumentumait egészíti ki GAÁL Gábornak HORT Dezsőhöz írt levele is, amelyet 1937. november 22-én (közvetlenül letartóztatásom előtt) HORT hozzám mint a *Gondolat* szerkesztőjéhez továbbított.

K O R U N K
világnézeti és irodalmi
havi szemle

Cluj, 1937. nov. 5.

Kedves Uram!

Ne vegye rossz néven, hogy nagy elfoglaltságom miatt csak most válaszolok legutolsó levelére és kéziratára. Kéziratát még nem volt időm elolvasni! De bizonyára jó, — viszont csak a januári számban hozom.

Megjelent tanulmányát, illetve a lap novemberi számát s egy múlt évi számot, melyben a D. Gusti féle szociológiai törekvéseket ismertetjük egyidejűleg megküldöttem b. címére. Amennyiben a példányok nem érkeznének meg, kérem értesítését, hogy kivágásokban küldjem meg az Önt érdeklő oldalakat.

A Gusti féle iskolával mi nem állunk összeköttetésben, nem is tudom, hogy miért nem. Így történt. — Közlöm viszont a címüket, illetve a folyóiratuk címét: Sociologie Romaneasca, Bucuresti III. Strada Latina 8.

Nagy örömmel venném, ha a kért dolgozatot a mai magyar szociológiai gondolkodásról megírná. Viszont én nem csupán Féjáékra gondolok. Gondolok a magyar ellenforradalom egész korszakára; mindazokra a nagyobb hullámokat vert szociológiai természetű munkákra, amelyek az utolsó 15—20 évben megjelentek; a hivatalos és félhivatalos magyar „társadalomtudósokra” és természetesen mindazokra, akik ezeket kikerülték, meghaladták. Arra gondolok, amit röviden így fejezhetnék ki, ezzel a kérdéssel: mi a szociológia sorsa ma Magyarországon? Kik és mit csinálnak? Azt hiszem érdemes ezzel a kérdéssel foglalkoznia s ezt a kérdést ma ott csak Ön tudná jól megcsinálni. Lehet több cikk is kettő-három, egy-egy fejezet 6—7—8 Korunk oldal terjedelemben.

Nagyon sokszor üdvözlöm

Gaál Gábor

Mindhárom levelet a belügyi nyomozók felvették az ellenem az 1921. III. 1. § (1) alapján indított bírósági eljárás „bűnjelei” közé.

VÉRTES GYÖRGY

Vers-perék Horthy-Magyarországon. (Komját Aladár: Megindul a föld.) Az első magyar kommunista költő, KOMJÁT Aladár a proletárdiktatúra leverésétől kezdve egészen haláláig, 1937-ig az első sorokban harcolt a proletariátus győzelméért. Tizen-nyolc esztendőn át emigrációban élt, bújkált és harcolt, és közben szüntelenül haza vágyott. Dolgozott a nemzetközi munkásmozgalom számára, és segített az illegális KMP-nek. A fáradhatatlan szervező és propagandamunka mellett pedig szüntelenül írt, alkotott és küldte haza költeményeit.

A magyarországi ellenforradalmi rendszer hatóságai is tisztában voltak azzal, hogy mit jelent az emigráns kommunista költő a magyar munkásmozgalom számára — mindent megtettek hát, hogy felkutassák. Halála előtt a Gestapo is bekapcsolódott az ellene indított hajszába. Ha őt magát nem is, de verseit — vagy azok egy részét — sikerült kézrekeríteniük a horthysta erőszak-szervezeteknek.

KOMJÁT Aladár nevével, a horthysta cenzúrát kutatva, többször összetalálkozunk. Az 1919-i FRIEDRICH-féle indexen — a megsemmisítésre ítélt írói művek között — megtaláljuk *Uj Internationale* című verseskötetét, amely a proletárdiktatúra alatt jelent meg. 1933-ban elkobozzák és megsemmisítésre ítélik *Mindent akarunk* című, Moszkvában, a *Sarló és Kalapács Könyvtára* kiadásában megjelent verseskötetét.

1931-ben a csendőrség kutatja fel immár híressé vált *Proletár-Magyarország marsol* című nagy költeményét, amelyet az illegális párt röplapon terjesztett.

1938-ban a horthysta hatóságok lecsapnak a már halott költő Párizsban, 1937-ben, az Atelier de Paris kiadásában megjelent verseskötetére. Az ügyet gyorsított eljárással intézik.¹

Gyorsított

Ügyszám B. gy. VI. 11566 1938

Budapesti kir. büntető törvényszék
Bűnügy

Terhelt: Komját Aladár
„Megindult a föld”

A vád tárgya: elkobzás

Ügyszám: B. gy. VI. 11566/1938

Irattárba tehető: 1938. dec. 21.

7.721 k. ü. 1938 szám

A budapesti kir. ügyészségtől

A m. kir. honvédség főparancsnoka kiküldönített ügyészhelyettesének átiratát mellékletével együtt azzal az

indítvánnyal teszem át, hogy a törvényszék Bp. XXV. fejezetében körülírt eljárást tegye folyamatba s a kitézendő főtárgyaláson a Párizsban 1937. évben kiadott „Komját Aladár Megindul a föld” című könyv bírói elkobzását és megsemmisítését mondja ki s határozatáról a Belügyminiszter Urat értesítse.

Indokolás.

A m. kir. honvédség főparancsnokának kiküldönített ügyészhelyettese áttette a Dr. Szelecsényi Andor címére Párisból megküldött Komját Aladár „Megindul a föld” című, Párisban 1937. évben kiadott verseskötetet.

E verses kötet Komját Aladár külföldön elhalt kommunista írónak 1932—1936 közt írt verseit tartalmazza. A versek mind a kommunista világszemlélet kifejezői és tartalmukban mind a bolsevista mozgalom felforgató céljait kívánják szolgálni. Különösen a „A lélek mérnökeihez” „Halotti beszéd” „Az elsők” „A nemzetközi brigád indulója” című versek tartalmaznak nyílt felhívást és izgatást a bolsevista forradalom megindítására.

A könyv tartalma tehát kimeríti az 1921. III. t. c. 5. §. I. bek-be ütköző vétség törvényes alkatelemeit.

Mínthogy pedig a törvénysértő tartalom miatt az eljárás senki ellen nem indítható meg az objektív eljárás szüksége indokolt.

Budapest, 1938. évi augusztus hó 21.

Dr. Thury Endre s. k. kir. főügyész helyettes

A budapesti kir. büntető törvényszék, mint különbíróóság.

Bgy. VI 11566/1928/4 szám

A Magyar Szent Korona Nevében !

A budapesti kir. büntető törvényszék, mint az 1938. évi XVI. t. c-kel alakított különbíróóság nyilvános főtárgyalás alapján meghozta a következő

Ítéletet:

A kir. büntető törvényszék a Párisban 1937 évben Atelier de Paris kiadásában megjelent, Lantos Frères et Masson nyomdájában készült „Megindul a Föld” című és Komját Aladár verseit tartalmazó könyvnek az elárúsító, a terjesztő, továbbá a nyilvános kiállító birtokában található példányait a Btk. 62. §-a alapján elkobozza.

Az esetleg felmerülő bűnügyi költség a Bp. 477. §-ának ötödik bekezdése alapján az államkincstárt terheli.

¹ Párttörténeti Intézet Archivuma Sajtó XI. 7. 132/1938

A kir. büntető törvényszék az ítéletet jogerőre emelkedése után a Bp. 494. §-a alapján a budapesti kir. ügyészséggel és a Te. 117. §-a alapján a m. kir. belügyminiszterrel közli.

I n d o k o l á s

A kir. büntető törvényszék a Párisban 1937 évben megjelent „Megindul a Föld” c. könyv főtárgyaláson való ismertetése alapján a következő tényállást állapította meg:

Párisban, 1937 évben Atelier de Paris kiadásában megjelent, Lantos Frères et Masson nyomdájában készült „Megindul a Föld” című és Komját Aladár verseit tartalmazó könyvben lévő versek egész tartalma a versek célzatossága és irányzata a kommunista államrendszert dicsőíti és annak megvalósítására felhívást is tartalmaz. A verseknek a szerzője a könyvben olvasható életrajzi adatok szerint meggyőződéses híve a kommunizmusnak, aki már a világháború előtt is írt forradalmi verset, majd később kommunista irányzatú folyóiratot is szerkesztett. Kétségtelen tehát, hogy a szerző meggyőződéses híve a kommunizmusnak és versei a kommunizmust dicsőítik és annak megvalósítására hívja fel az olvasókat.

Az egyes költemények részletes tartalma tekintetében a kir. büntetőtörvényszék a Te. 112. §-a alapján utal az iratok közt elfekvő verseskötetre.

A kommunizmus, amelynek érdekeit szolgálják a könyvben lévő versek, nem valósítható meg másképpen, mint a ma uralkodó, a magántulajdon alapján felépülő gazdasági és társadalmi rend erőszakos felforgatásával és elpusztításával. Az ennek megvalósítására izgató költemények tehát izgatnak a ma fennálló törvényes társadalmi rend ellen, annak erőszakos felforgatására és elpusztítására hívnak fel és a proletárossztály kizárólagos uralmának megvalósítására törekszenek.

Ez a cselekvőség pedig kimeríti az 1921. évi III. tc. 5. §-ának első bekezdésében meghatározott vétség tényelemeit.

Mint hogy a bűnvádi eljárás részben a szerző halála, részben a kiadó és a nyomda Párisban léte miatt senki ellen sem volt megindítható, helye van a Btk. 62. §-a alkalmazásának és a Bp. XXV. fejezetében foglalt tárgyi eljárásnak.

Az ítélet egyéb rendelkezései az ott felhívott törvényszakaszokon alapulnak.

Budapest, 1938. évi november hó 7. napján

Dr. Szüts Jenő s. k. kir. büntető törvényszéki tanácselnök, ft. elnök
 Dr. Sztriha László s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, ítéletszerkesztő
 Dr. Bérczy Géza s. k. kir. büntető törvényszéki tanácselnök, szavazó
 Dr. Téglás István s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, szavazó
 Dr. Nagy Loránd s. k. kir. büntető törvényszéki bíró, szavazó
 „Jogerős és végrehajtható”

A *Megindul a Föld*-et elkobozták. Költője halott, a Père Lachaise temetőben nyugszik együtt a párizsi kommün nagyjaival. Amit a halálra ítélt versekben megénekeltek — eszméi — ma megvalósulóban vannak. „A törvényes társadalmi rend” — a magyarországi fasizmus —, amelynek erőszakos felforgatására hívtak fel Komját költeményei, megsemmisült. A legelső magyar kommunisták egyikének élete példa, költeményei pedig a proletárforradalom legyőzhetetlenségét hirdetik — ma már szabadon.

Mgy

Zur Frage der tschechischen Buchdruckergeschichte. Die Frage einer Geschichte des Buchdrucks ist eine umfangreiche und anspruchsvolle Frage. Sie kann von verschiedenen Gesichtspunkten aus bearbeitet werden: von technisch-historischen, typographischen, kunsthistorischen, soziologischen oder literaturhistorischen. Alle diese Aspekte hängen miteinander organisch zusammen; denn nur die unter Einbeziehung aller dieser Gesichtspunkte gewonnenen Forschungsergebnisse, die einander ergänzen und berichtigen, können ein fundiertes und faktographisch zuverlässiges Resultat bieten. Wir sind jedoch noch nicht so weit, von den bisherigen Autoren einer synthetischen Geschichte des

tschechischen Buchdrucks auch nur die prinzipielle Rücksicht auf alle diese Aspekte fordern zu können.

Schon im 16. Jahrhundert sind in Böhmen einige Werke entstanden, die aus polemischen Gründen ihren literarischen Argumenten auch ein Verzeichnis von inkriminierten Büchern beifügten;¹ und das bibliographische Handbuch des berüchtigten Jesuiten Antonín KONIÁŠ² erwarb sich das tragikomische Verdienst, daß es uns bis heute genaue Beschreibungen ketzerischer Bücher bietet, die zum Scheiterhaufen verurteilt und oft so gründlich ausgerottet wurden, daß uns kein Exemplar dieser Drucke erhalten blieb. Im Jahre 1740 hat man in Böhmen das 300jährige Jubiläum der Erfindung der Buchdruckerkunst mit vielen Reden gefeiert; zu dieser Gelegenheit wurde eine ganze Reihe von meist lateinischen und deutschen Festbroschüren herausgegeben,³ die aber nur wenige wirklich historische Informationen brachten.

Erst das in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhundert erwachte Interesse für die Geschichte der tschechischen Literatur rief auch das Interesse für die Zusammenstellung einer Geschichte der tschechischen Buchdruckerkunst hervor. Mit Unrecht wird der erste Bahnbrecher auf diesem Gebiete, Mikuláš ADAUGT VOIGT (1733—1787) vernachlässigt, der im Jahre 1772 in der Zeitschrift *Neue Litteratur*⁴ zwei Abhandlungen: *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen* und *Beiträge zur Geschichte der Buchdruckerkunst in Mähren* veröffentlichte; auf VOIGT stützte sich dann Josef DOBROVSKÝ (1753—1829), der zielbewußte Schöpfer der Grundlagen der Geschichte des Buchdrucks in Böhmen. DOBROVSKÝ führte VOIGTs Gedanken fort und brachte weitere Beweise, daß es unberechtigt ist, dem Erfinder des Buchdrucks Johann GUTENBERG böhmische Herkunft zuzuschreiben (Gutenberg — die Stadt Kuttenberg in Böhmen), erforschte die ältere Literatur zu dieser Frage und bereitete der im 16. Jahrhundert durch humanistische Superlative entstandenen Legende ein für allemal ein Ende. Er lehnte sie mit folgenden stolzen Worten ab: „Wir wollen uns mit der Ehre begnügen, diese Kunst früh in Böhmen aufgenommen und ausgeübet zu haben.“⁵

DOBROVSKÝ war sich dessen voll bewußt, daß er als Einzelner nicht mehr leisten konnte, als eine zuverlässige Grundlage der böhmischen Buchdruckergeschichte zu legen: „Meine Absicht ist: Data anzugeben, auf die sich die Geschichte der Buchdruckerei in Böhmen nothwendig gründen muß.“⁶ Dies tat er auf eine so bewundernswerte Weise, mit einer so kritischen und so modernen Methode, daß wir heute weder in seinen detaillierten Abhandlungen, die er in seinen literarischen Zeitschriften⁷ abdruckte, noch in seiner bis in die Gegenwart geführten zusammenfassenden Arbeit *Über die Einführung*

¹ Besonders: ŠTUM, Václav: *Krátké ozvání . . . proti kratičkému ohlášení jednoty Valdenské neb Bolešlavské*. 1584. — ŠTELČAR ŽELATAVSKÝ, JAN: *Knihá nová o původu kněžství Krista Pána*. 1592. (Vgl. *Časopis Musea království Českého* 38, 1864, 262, 343).

² KONIÁŠ, Antonín: *Clavis haeresim claudens et aperiens*. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající . . . 1729 (2. Aufl. 1749. 3. Aufl. *Index Bohemicorum librorum prohibitorum et corrigendorum*. 1770).

³ Besonders: *Die Denckmahle der Gütte Gottes verwunderten bei dem feierlichen Jubel-Feste, so wegen der vor dreihundert Jahren erfundenen Buchdrucker-Kunst in der . . . Hauptstadt Prag anno 1740 den 30. Novembris celebrirret wurde, die sämtlichen allhiesigen Buchdrucker*. — FIEBIGER, Johann G. A. N.: *Das dritte Jubiläum einer löblichen Buchdrucker-Kunst*. 1740. — Vgl. auch ZÍBRT, Č.: *Bibliografie české historie*. 1. 1900, 128—134.

⁴ *Neue Litteratur*, herausgegeben von K. H. SEIBT u. F. PUBITSCHKA.

⁵ DOBROVSKÝ, J.: *Über die Einführung und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen*. Abhandlungen einer Privatgesellschaft . . . Bd 5, 1782, S. 230.

⁶ *Böhmische Litteratur*. 1779, 45

⁷ *Böhmische (und Mährische) Litteratur*, 1779—1780; *Litterarisches Magazin*, 1786—1787.

und Verbreitung der Buchdruckerkunst in Böhmen,⁸ Fehler, sondern nur Lücken finden — ein Ehrenerfolg für jede Arbeit, die ohne ausreichende Materialsammlungen unternommen werden mußte. Der Zeitpunkt, den DOBROVSKÝ für den Anfang des Buchdrucks in Böhmen ansetzte, wurde vor kurzem durch die jüngste tschechische Studie zu diesem Thema bestätigt,⁹ und von DOBROVSKÝ stammt auch die den Grundsatz aller modernen bibliographischen Arbeit ausdrückende Belehrung: „Kennen, eine Ausgabe kennen, heißt im bibliographischen Verstande ein Exemplar des Buches gesehen zu haben. Der nie keinen Abdruck eines Buches gesehen hat, wenn er es auch in tausend Katalogen angeführt fände, der kennt das Buch im bibliographischen Verstande nicht.“¹⁰ An VOIGTS und DOBROVSKÝs Werke knüpften besonders Karel Rafael UNGAR (1743—1807), der sich der Erforschung der böhmischen Wiegendrucke widmete,¹¹ und Petr CERRONI (1753—1826) an; obwohl CERRONIS Werke nur im Manuskript blieben,¹² wurden sie für seine Nachfolger doch eine reiche Quelle der Belehrung.

Diese ersten Geschichtsschreiber der tschechischen Buchdruckerkunst hatten einen bewundernswerten Sinn für die graphische Gestaltung der alten Drucke und sie benutzten mit Erfolg vergleichende typologische Studien als Mittel zur Bestimmung ihrer typographischen Provenienz und Datierung.

Die zu einer definitiven Darstellung der Geschichte des Buchdrucks unentbehrliche bibliographische Grundlage war aber immer noch ein brennendes Problem, und zwar ein um so peinlicheres Problem, weil sich zu der Zeit in den Bibliotheken riesige Schätze von nicht erfaßten Büchern anhäuften. Schon DOBROVSKÝ forderte gedruckte Bücherkataloge, die allgemein zugänglich wären. Die Katalogisierungsarbeit der zweiten Generation der Literaturhistoriker der nationalen Wiedergeburt hatte deshalb für die Geschichte des tschechischen Buchdrucks eine entscheidende Bedeutung. Ein unmittelbares Ergebnis dieser Arbeit war Josef JUNGMANNS (1773—1847) *Geschichte der tschechischen Literatur*,¹³ deren Charakter der grundlegende bibliographische Teil bestimmt. Später wurden die bibliographischen Angaben in JUNGMANNS Werk durch das *Handbuch zur Geschichte der tschechischen Literatur*¹⁴ von Josef Jireček (1825—1888) revidiert und durch biographische Materialien ergänzt. In dieses alphabetische Lexikon wurden auch viele tschechische Buchdrucker, besonders die des 16. und 17. Jahrhunderts, aufgenommen, die sich an der Herausbildung der tschechischen literarischen Tradition schöpferisch beteiligt hatten. — Auch der Bibliothekar des Prager Nationalmuseums (Musaeum Regni Bohemiae), Václav HANKA (1791—1861), stellte eine *Bibliographie der tschechischen Wiegen-*

⁸ Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte, Bd 5, 1782; von Neuem abgedruckt und mit einem kritischen Apparat begleitet: *Spisy a projevy Josefa Dobrovského* 19 (hrsg. M. DAŇKOVÁ). Praha, 1954, Čsl. Akad. Věd.

⁹ URBÁNKOVÁ, Emma: *K počátkům českého knihtisku*. (Zu den Anfängen des tschechischen Buchdrucks.) *Věstník Král. č. společnosti nauk* 1952, Nr. 4.

¹⁰ DOBROVSKÝ, J.: *Antwort auf die Revision der böhmischen Literatur*. 1780, 17.

¹¹ UNGAR, K. R.: *Neue Beiträge zur alten Geschichte der Buchdruckerkunst in Böhmen, mit einer vollständigen Übersicht aller dazu gehörigen Daten aus dem funfzehnten Jahrhundert*, Neuere Abhandlungen der k. Böhm. Gesellschaft d. Wiss. 2. 1795. 195—229.

¹² CERRONI, P.: *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst in Mähren*. Handschrift Cerr. I 46—49 des Staatsarchivs Brünn. — CERRONI, P.: *Geschichte und Jahrbücher der Buchdruckerkunst im Königreich Böhmen*. Vom Jahre 1459 bis zum Jahre 1630. Handschrift Cerr. I. 50—52 des Staatsarchiv Brünn.

¹³ JUNGMANN, J.: *Historie literatury české*, 2. von W. W. TOMELKAS herausgegebene u. verbreitete Aufl., 1849/1851 (zuerst im J. 1825 erschienen). Vgl. TOMELKAS Analyse dieses Werkes in *Časopis českých knihovníků* 2, 1923, 217 (Nový Jungmann).

¹⁴ JIREČEK, J.: *Rukověť k dějinám literatury české*. Teil 1—2, 1875—1876.

drucke¹⁵ zusammen, die dann noch lange als eine Informationsquelle diente. Im Hinblick auf den späteren Anfang des Buchdrucks in Böhmen schob HANKA die Grenze der tschechischen Wiegendrucke bis zum Jahre 1526 hinaus. Seine Bibliographie, die bei schon bekannten Büchern nur mit kurzen Angaben und Verweisen auf ältere Fachliteratur, bei den unbekanntem dagegen mit ausführlichen typographischen Analysen und auch Signaturen ausgestattet ist, sollte zugleich praktischen Zwecken dienen: die Öffentlichkeit sollte dadurch alte Druckschriften kennenlernen und alte tschechische Bücher retten helfen. Deshalb gab er seinem Buche zum erstenmal (lithographierte) Reproduktionen mit Proben des alten tschechischen Schriftsatzes bei.

Der bessere Stand der bibliographischen Grundlage brachte selbstverständlich eine Spezialisierung auf einzelne Gebiete und verschiedene Gesichtspunkte der einzelnen Bearbeiter mit sich. Der nächste Historiker des Buchdrucks, Christian d'ELVERT (1803—1901), trat an sein Werk als an eine Teilaufgabe des umfangreichen Planes heran, die Literatur- und Kulturgeschichte Mährens und des damaligen österreichischen Schlesiens darzustellen. Die Buchdruckergeschichte wurde hier zum ersten Mal in einen breiteren historischen Kontext eingegliedert, wie es auch der Titel seines Werkes bezeugt: *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der historischen Literatur, so wie Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur in Mähren und Oesterreichisch Schlesien* (1854). D'ELVERTS Verdienst besteht nicht in seinem kritischen Stadtpunkt, sondern in der Menge des neuen Materials. Dieses zwang ihn auch, von der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts ab auf die Angabe einzelner Büchertitel zu verzichten und sich nur auf in mährischen Buchdruckereien gedruckten Autoren zu beschränken. Für die mährische Buchdruckergeschichte arbeitete er eine eingehende Periodisierung aus und den Anfang des Buchdrucks brachte er mit dem Aufblühen des Humanismus in Mähren (vor allem in dem THURZO-Kreis) in Zusammenhang.

Gegen diese Auffassung trat sein Nachfolger, Beda DUDÍK (1815—1890) auf und wies darauf hin, daß die ersten mährischen Drucke zu liturgischen Zwecken der katholischen Kirche gefertigt worden sind. DUDÍKS grundlegende Abhandlung in tschechischer Sprache¹⁶ erschien ohne jeden begleitenden Apparat und kann deshalb ohne die parallele deutsche Abhandlung *Geschichtliche Entwicklung des Buchdruckes in Mähren vom Jahre 1486 bis 1621* (1880) nicht benutzt werden; erst in dieser deutschen Fassung veröffentlichte DUDÍK sein bibliographisches Quellenmaterial. DUDÍKS Arbeiten sind im Vergleich mit d'ELVERT kürzer, übersichtlicher und ökonomischer gefaßt, weil er sich keine Bibliographie, sondern eine Darstellung der Entstehung und der historischen Entwicklung des mährischen Buchdrucks zum Ziel stellte. Als eine grundsätzliche Periodisierungsgrenze legte er die Betreibung des Buchdrucks als einer Erwerbstätigkeit (in Mähren vom Jahre 1536 an) fest.

Der kulturhistorische Gesichtspunkt wurde in die Geschichte der tschechischen Buchdruckerkunst von Zikmund WINTER (1846—1912) eingeführt. Er hatte nicht die Absicht, eine besondere Geschichte des Buchdrucks zu schreiben. Als Kulturhistoriker sammelte er jedoch bei der Erforschung der das 15. bis 17. Jh. betreffenden Archivfonds, namentlich in Prag, Berichte über das Leben und die Tätigkeit der böhmischen Buchdrucker und über ihre Erzeugnisse. Diese Erkenntnisse gliederte er dann in seine breiter angelegten kulturhistorischen Schriften ein: *Die Geschichte des Gewerbes und des Handels*

¹⁵ HANKA, V.: *Bibliografie prvotiskův českých od 1468 až do 1526 léta*. 1853 (Sonderabdruck von Časopis Českého Músea 26, 1852, Bd 3, 108—126, Bd 4, 62—111).

¹⁶ DUDÍK, B.: *Dějiny knihtiskářství na Moravě od vzniku jeho až do roku 1621*. In Časopis Matice Moravské 7, 1875, u. im J. 1876 selbständig.

in Böhmen im 14. und 15. Jahrhundert,¹⁷ *Der Handwerker- und Gewerbestand des 16. Jahrhunderts in Böhmen 1526—1620*,¹⁸ *Böhmische Industrie und Handel im 16. Jahrhundert*.¹⁹ Die Materialien, die er gefunden hat, sind noch heute sehr wertvoll, wenn sie auch keine organische und systematische Untersuchung darstellen. — Das Werk eines anderen Kulturhistorikers Čeněk ZÍBRT (1864—1932), *Aus der Geschichte des tschechischen Buchdrucks*²⁰ blieb größtenteils auf dem Niveau einer populären, in der 2. Auflage (1939) von Antonín DOLENSKÝ (1884—1956) verbreiteten und mit vielem dokumentarischen Bildmaterial belebten Kompilation.

Als eine neue Leistung in der Geschichtsschreibung des tschechischen Buchdrucks kann erst die Arbeit des Bibliothekars des Prager Nationalmuseums Josef VOLF (1878—1937) betrachtet werden. Seine *Geschichte des tschechischen Buchdrucks bis zum Jahr 1848*,²¹ die er als ein Handbuch für die Bedürfnisse der Internationalen Ausstellung der Dekorativ- und Gewerbekünste in Paris 1925 schrieb, bietet eine synthetische Übersicht der Geschichte des Buchdrucks in Böhmen, Mähren und Schlesien. VOLF, ein ausgezeichneter Kenner und Bibliophile, faßte in diesem Werke die Ergebnisse seines bisherigen monographischen Studiums zusammen — soweit die ihm zugemessene Frist und der Charakter des Buches es erlaubten. Den Stoff gliederte er nach Ländern, Städten und Druckerfamilien in chronologischer Folge ein, kombinierte die authentischen Angaben der Originaldrucke mit biographischen Angaben in Archiven und bemühte sich, jeden Buchdrucker, seine literarische und typographische Tätigkeit, wenigstens kurz zu charakterisieren. Zu einer allgemeinen Auswertung der Entwicklung konnte er allerdings nicht gelangen, und daß er seine Grenzen kannte und eine solche nicht anstrebte, ist nur zu seinem Vorteil. Das Buch enthält ein besonderes Kapitel über die böhmischen Schriftgießereien und schließt mit einem wertvollen Verzeichnis der bisherigen Werke über die tschechische Buchdruckergeschichte.

Eine neue Etape auf diesem Gebiet bildete die Tätigkeit Zdeněk Václav TOBOLKA (1874—1951), eines großzügigen und erfolgreichen Organisations, der über die Bedürfnisse der nationalen Bibliographie hinausging und die tschechoslowakische Bücherkunde in die internationale Zusammenarbeit und Methodik eingliederte. Vom Jahre 1905, da die Berliner Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke gegründet wurde, bemühte sich TOBOLKA, die Erforschung der böhmischen Wiegendrucke an dieses gigantische internationale Kulturunternehmen anzuschließen. Die Zusammenarbeit mit dieser Kommission kam dann in seinem Werke *Böhmisches bibliographisches Lexikon (Teil 1. Böhmische Wiegendrucke)*²² als eine Vorbereitung zu dem Gesamtkataloge zum Ausdruck. Später erweiterte er den ursprünglichen Plan auch auf die Beschreibung aller bis zum Ende des 18. Jahrhunderts erschienenen tschechischen und slowakischen Drucke, und gründete die

¹⁷ WINTER, Z.: *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. století*. 1906 (Buch 3, Kapitel 4).

¹⁸ WINTER, Z.: *Řemeslnictvo a živnosti 16. věku v Čechách 1526—1620*, 1909.

¹⁹ WINTER, Z.: *Český průmysl a obchod v 16. věku* (aus dem Nachlass hrsg. v. J. V. ŠIMÁK), 1913.

²⁰ ZÍBRT, Č.: *Z dějin českého knihtiskařství*, 1913.

²¹ VOLF, J.: *Dějiny českého knihtisku do roku 1848*, 1926 (zuerst in der Zeitschrift *Typografia* 32, 1925, 227—255 abgedruckt); französisch: J. VOLF: *Précis d'Histoire de l'Imprimerie en Bohême. Les Arts du Livre en Tchécoslovaquie*, (Sammelwerk red. v. R. Hála), 1926, 38—68; deutsch: J. VOLF: *Geschichte des Buchdrucks in Böhmen und Mähren bis 1848*. Weimar, 1928.

²² TOBOLKA, Z. V.: *Český slovník bibliografický, díl 1. České prvotisky*. 1910. — Schon im J. 1902 widmete den modernen ausländischen buchwissenschaftlichen Methoden und ihrem Einfluß eine kritische Aufmerksamkeit Bohumil NAVRÁTIL: *Glossy k dějinám moravského knihtisku*. (Die Glossen zu der Geschichte des mährischen Buchdrucks.) *Casopis Matice Moravské*, 26, 1902. 43—56, 126—151.

moderne tschechische Nationalbibliographie, welche gleichzeitig einen Generalkatalog sämtlicher überhaupt erhaltener Exemplare dieser Drucke vorstellt, *Das Verzeichnis der tschechoslowakischen (tschechischen und slowakischen) Drucke von der ältesten Zeit bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*.²³ Er studierte moderne ausländische Methoden der Inkunabelbeschreibung und war bestrebt sie in die heimische Praxis einzuführen. Im Jahre 1930 erreichte er, daß seine von den Beschreibungsgrundsätzen der Berliner Kommission angeregten *Regeln für die Beschreibung der Wiegendrucke*²⁴ als ein obligatorisches Hilfsbuch der wissenschaftlichen Staatsbibliotheken anerkannt wurden. Er begründete eine Faksimile-editionsreihe *Monumenta Bohemiae typographica*, in der er mehrere seltene, schwer zugängliche Drucke des 15. und 16. Jh. herausgab;²⁵ jedem Band schloß er eine kurze analytische Abhandlung über den Drucker und die Entstehung des Originals an.

Diese umfangreiche und vielseitige Tätigkeit schuf erst die Grundlage zu TOBOLKAS synthetischer Arbeit, zu seiner *Geschichte des tschechoslowakischen Buchdrucks in der ältesten Zeit*,²⁶ in der er sich auf das 15. Jahrhundert beschränkte. In dieses Buch nahm er sämtliche Bohemica im weitesten Sinne auf, also auch Werke jener Drucker, die aus den böhmischen Ländern stammten und im Ausland wirkten, ebenso die Werke ausländischer Drucker, die für unsere Länder gedruckt wurden, wie auch die Arbeit von Bücherkorrektoren böhmischer Herkunft im Ausland. In der Einleitung setzte er sich mit den Fragen der Einführung des Buchdrucks in Böhmen und deren Voraussetzungen auseinander, wie auch mit den Ansichten älterer tschechischen Autoren über die Entstehung des Buchdrucks überhaupt; im Schlußkapitel faßte er die wichtigsten Erkenntnisse über die Anfänge des tschechischen Buchdrucks zusammen, die als Kriterien für die Beurteilung der weiteren Entwicklung dienen könnten. Sein Anordnungsprinzip stellt in der tschechischen Historiographie des Buchdrucks ein vollkommenes Novum dar: das Einteilungskriterium seiner Geschichte bildet im Einklang mit ausländischen Forschungsmethoden das typographische Material, das die einzelnen Buchdrucker benutzten.

TOBOLKAS Geschichte, die eigentlich die Ergebnisse seiner früheren Forschungsarbeit bringt, muß im Zusammenhang mit seinen bibliographischen Werken eingeschätzt werden: sie sind nämlich das Belegmaterial zu den Angaben, die er in seiner Geschichte ex cathedra ausspricht. Der größte Mangel dieses Werkes liegt gerade darin, daß das Belegmaterial zu TOBOLKAS Konklusionen nicht eingearbeitet wurde.

Seine methodischen Forderungen brachte TOBOLKA nicht in diesem Werke, sondern in der Rezension der Geschichte VOLFS²⁷ und später, in neuer Bearbeitung, in der Studie *Über die Methode der Buchdruckergeschichte*²⁸ zum Ausdruck. Es ging ihm hauptsächlich um zwei Probleme: um die Frage der Periodisierung und um das Problem der Forschungsmethode. Für die Geschichte des Buchdrucks fordert er adäquate Periodisierungskriterien und hält VOLF vor, daß er politische Gesichtspunkte in der Periodisierung des tschechi-

²³ *Knihopis československých (českých a slovenských) tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, díl 1.* 1925 (Wiegendrucke; siehe auch Nachträge im Teil 2/1, 1939); *díl 2.* 1939 ff. (16—18. Jh.; in alphabetischer Anordnung, bisher zum Buchstaben Ř erschienen). Jetziger Herausgeber: Die Zentralbibliothek der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften in Prag (unter der Redaktion von TOBOLKAS Mitarbeiter und Nachfolger František HORÁK).

²⁴ TOBOLKA, Z. V.: *Pravidla popisu prvotisků*. 1930 (Pravidla katalogisační pro státní vědecké knihovny č. 2).

²⁵ *Monumenta Bohemiae typographica*. 1—11, 1926/1932; außerdem: z ROŽMBERKA, Petr: *Horní řád z r. 1515* (1930).

²⁶ TOBOLKA, Z. V.: *Dějiny československého knihtisku v době nejstarší*. 1930 (Rozpravy Československé společnosti knihovnědné č. 1).

²⁷ In: *Časopis českých knihovníků*, 5, 1926, 193—194.

²⁸ TOBOLKA, Z. V.: *O metodě dějin knihtisku*. Ročenka československých knihtiskářů, 24, 1941, 29—34.

sehen Buchdrucks anerkenne, nämlich das Jahr 1848. Für einen hauptsächtlichen Markstein der tschechischen Buchdruckergeschichte hält TOBOLKA die Einführung der Maschinen-erzeugung am Anfang des 19. Jahrhunderts und die gleichzeitige Abschaffung gotischer Typen in tschechischen Büchern. — Was die Forschungsmethode betrifft, teilte TOBOLKA die bisherigen Werke in drei Entwicklungsstufen ein: die literarische Methode, die sich nur auf Angaben der Buchdruckererzeugnisse stützt (VOIGT, DOBROVSKÝ, UNGAR, DUDÍK, d'ELVERT), die historische Methode, welche auch äußere Archivquellen benutzt (WINTER, ZÍBRT, VOLF) und die typologische Methode als die höchste und erforderliche Stufe, die fähig ist, die zwei erstgenannten Methoden zu erweitern, indem sie „durchgreifende Analysen der Bücher als Buchdruckererzeugnisse unternimmt, die eigenen Ergebnisse mit den Ergebnissen typologischer Analysen der ausländischen und der älteren einheimischen Drucke vergleicht und erst dann die Bedeutung des Druckers und seines Werkes beurteilt“.²⁹

In beiden Punkten ist jedoch TOBOLKAs Kritik etwas übereilt. In der Frage der Periodisierung nimmt er die Funktion der Hilfs- und Orientierungspunkte nicht zur Kenntnis (die man mit Recht dem politischen Leben einer Nation entnehmen kann, weil ja der Aufschwung und der Niedergang der Buchdruckereien mit ihm immer eng verbunden ist), und fordert sofort die von der formalen Seite des Buches abgeleiteten Periodisierungsgrenzen, die am Anfang der monographischen Erforschung vorzeitig und unzweckmäßig erscheinen; das einzige konkrete Beispiel, das er hier nennen kann, ist dabei so offensichtlich und selbstverständlich, daß es als Arbeitshilfsmittel indifferent ist. — Und auch in der Entwicklungsreihe der Forschungsmethoden bringt TOBOLKA in gedrängter Form Fakten, die erst analysiert werden müssen. Die bisherigen Werke über die tschechische Buchdruckergeschichte betrachtete er nur chronologisch, ohne ihren inneren Charakter zu beurteilen, ohne zu fragen, ob sie wirklich wissenschaftliche oder nur gelegentliche, übersichtliche, kompilatorische, ob sie selbständige Werke oder nur Teile größerer Arbeiten waren. Er geht nicht von der Analyse des Grundbegriffes der Disziplin *Geschichte des Buchdrucks* aus und stellt deshalb seine Frage als die Frage der Arbeitsmethode, anstatt in erster Linie nach der eigentlichen Auffassung der Sache, nach der näheren Bestimmung des Gegenstandes dieses oder jenes Autors zu fragen. Man kann doch nicht eine breitere Methode dort fordern, wo das Ziel selbst enger ist.

Der unbefriedigende Forschungsstand der Geschichte des tschechischen Buchdrucks führte TOBOLKA zu einer gewissen Verabsolutierung der typologischen Methode. In seiner Geschichte bearbeitete er nur die Etappe der „tschechoslowakischen“ Wiegendrucke, d. h. die Etappe, für welche die typologische Methode speziell ausgearbeitet wurde. In dieser Zeit stand der typologische Gesichtspunkt noch fast gar nicht im Widerspruch mit dem Gesichtspunkte der Personen. Die Gliederung, die TOBOLKA in seiner Geschichte anwendete, war also entsprechend und zeigte die Anfänge des tschechischen Buchdrucks unter diesem neuen Blickwinkel als eine Zeit einer selbständigen nationalen Betätigung. — Was aber in der Epoche der Anfänge vorteilhaft war, begann man in der Zeit der vollen Entwicklung der Buchdruckerkunst sehr bald als Last und Rückständigkeit zu empfinden. Und in dem Augenblicke, wo die Nachfrage nach Büchern wuchs und die Druckereien ihre Produktivität zu steigern genötigt waren, muß man den Verzicht der einzelnen Buchdrucker auf jene ursprüngliche typographische Exklusivität, auf die individuelle Druckschrifterzeugung, und den Ankauf von Matrizen zum Schriftgießen, und später sogar der fertigen Schrift, als eine progressive Erscheinung beurteilen. Unter

²⁹ „...o metodu typologickou, která podnikne pronikavé rozbory knih jako knihtiskářských výrobků, výsledky své analýze srovná s výsledky typologických rozborů tisků zahraničních a dřívějších domácích a teprve pak vysloví soud o významu knihtiskaře a jeho díla“ (*O metodě*, 1941).

diesen Umständen, die sich sehr schnell komplizierten, reicht die typologische Methode als Ordnungsprinzip der Buchdruckergeschichte nicht mehr aus. Nachdem die Formen des typographischen Materials und seine Verwendungsart in den Drucken auf einem bestimmten Territorium zu gemeinsamem Eigentum, gemeinsamer Ausstattung und Praxis geworden sind, verlieren sie ihre Beweiskraft; dann klingen auch die stereotypen Beschreibungen der Typen und Verzierungen, die TOBOLKA nach dem Vorbild der Wiegen-drucke im 2. Teile des *Knihopis* (16.—18. Jh.) einführte, ganz leer, und höchstens können sie einem Bibliothekar zur ersten Orientierung dienen.

Um das typographische Schaffen eines bestimmten Buchdruckers charakterisieren zu können, muß man nach TOBOLKA erst das gesamte von der Offizin benutzte Material und seine Verwendungsart feststellen; diese schwierige Arbeit kann selbstverständlich immer unternommen werden — wenn sie auch bei den größeren Buchdruckereien des 16. u. f. Jh. nicht geringe photographische und andere Evidenzmittel erfordern wird. Dann bleibt aber noch die Frage ihrer Verwendbarkeit in Fällen, wo wir mehrere Buchdrucker gegeneinander stellen und auf diese Weise ihr Werk zu bestimmen und charakterisieren versuchen. Hier kommen wir wieder auf die Frage der Ausarbeitung einer ökonomischen Methode für die Erforschung der Buchdruckergeschichte des 16. und der späteren Jahrhunderte zurück. — Auch die weiteren Postulate TOBOLKAS sind wohl richtig, aber wiederum verfrüht. Es müssen noch sehr viele Voraussetzungen erfüllt werden, bevor wir an die endgültige Lösung solcher Fragen herantreten können, wie der Frage, ob das Material der Buchdruckerei oder die Verwendungsart nur ihr eigenes war, oder ob es eine Ware war, die von Schriftgießereien massenhaft geliefert und schablonenhaft verwendet wurde, wann und welcher Buchdrucker zum ersten Mal mit einem neuen Gedanken im geschichtlichen Gang des Buchdrucks überhaupt oder in dem unserer Nation auftrat, — und bevor wir TOBOLKAS unbestreitbar richtige These realisieren können, daß „in der Geschichte des Buchdrucks nur diejenigen einen bedeutenden Platz finden, die neue Wege in der Buchdruckerkunst einschlugen und die ihre Entwicklung durch neue Einfälle entweder im Material oder in seiner Verwendung befruchteten“.³⁰

Wenn wir den heutigen Stand der tschechischen Buchdruckergeschichte betrachten, so können wir feststellen, daß wir eine fachgemäß bearbeitete Geschichte des 15. Jahrhunderts besitzen und uns über die zum endgültigen Ziel führenden Grundthesen klar sind. Die nächste Aufgabe ist, TOBOLKAS Arbeit (die jedoch einmal revidiert werden muß) fortzusetzen und in enger Verbindung damit eine für die Buchdruckergeschichte der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts geeignete Forschungsmethode auszuarbeiten; ihre Grundlage müssen analog angelegte Monographien über einzelne Buchdrucker und Buchdruckerfamilien als Besitzer des typographischen Materials bilden. Für diese, durch den Verbot aller Buchdruckereien im Jahre 1547 ungefähr begrenzte Zeitperiode, in der auch nur selten andere als tschechische Bücher gedruckt wurden, steht uns eine verlässliche Bibliographie (*Knihopis*) zur Verfügung.³¹

MIRJAM BOHATCOVÁ

³⁰ „V dějinách knihtisku bude pak náležeti významné místo jen těm, kdo razili nové cesty v knihtisku, kdo vývoj knihtisku oplodnili novými nápady ať v materiálu nebo v jeho upotřebení“ (*O metodě*. 1941).

³¹ Die Vorarbeiten für eine Bibliographie der fremdsprachigen Bohemika werden in der Zentralbibliothek der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften unter der Leitung F. HORÁKS unternommen.